

FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH I ICH ROZWÓJ

Wprowadzenie

Obszary wiejskie często kojarzone są jako ostoja tradycji, niezmienności, rolniczej monofunkcyjności, stałości. Zmienność, rozwój, kojarzone są natomiast z uprzemysłowieniem i urbanizacją. Jest to jednak archetyp o minionej aktualności. Dotyczy to skali i tempa zmian rozpatrywanych w różnych aspektach funkcji obszarów wiejskich, ale także zmian strukturalnych, także w różnym ich rozumieniu. „Wsi spokojna, wsi wesoła...” – jak mawiał J. Kochanowski – to już tylko częściowa prawda. Powszechna zmienność, jaka jest cechą nowoczesności, dotyczy także wsi. Wyraża się to między innymi w trudności definiowania pojęcia „wiejskość” czy „chłopskość” (Halamska 2012).

Rozwój rozumiany jest jako proces ilościowych i jakościowych zmian w pożądanym kierunku. Nie wszystkie zmiany zatem, jakie zachodzą na obszarach wiejskich, można uznać za przejaw rozwoju. Pojawia się tu problem korzystności tych zmian, a ocena tego wcale nie jest łatwa. Wiąże się to bowiem z trudnością wyboru kryteriów oceny właściwości kierunku procesu zmian. Inna jest ocena korzyści zmian z punktu widzenia jednostkowego (subiektywnego), lokalnego, regionalnego i ogólnospołecznego czy w perspektywie krótko- lub długookresowej, gospodarczej, społecznej czy przyrodniczej itp. Trudności w ocenie rozwoju wynikają również z oddziaływania – i to nie tylko o charakterze przyczynowo-skutkowym – różnych podsystemów gospodarczych, instytucjonalnych, technicznych itd. Zmiany na obszarach wiejskich są także pochodną zmian cywilizacyjnych i kulturowych wyrażających się w ogólnym poziomie i jakości życia, nie tylko w skali lokalnej, czy nawet krajowej. Zatem rozwój obszarów wiejskich w sensie przyczyn, ale także skutków, jest nie tylko problemem mieszkańców tych obszarów.

Niniejsze opracowanie koncentruje się na ocenie zmian zachodzących w poszczególnych funkcjach obszarów wiejskich i relacji między nimi, z uwzględnieniem przede wszystkim funkcji produkcyjnej. Podstawą analizy są źródła literaturowe, raporty i analizy resortowe oraz dane statystyczne. Szczególną uwagę poświęcono obszarom wiejskim na terenach peryferyjnych, do których należy większość terytorium województwa warmińsko-mazurskiego.

Typologia funkcji obszarów wiejskich

W ogólnym, uproszczonym rozumieniu, za wieś uważa się wszystko to, co nie jest miastem. Jednakże wieś wsi nierówna, nie tylko ze względu na wielkość samych wsi – np. w regionie warmińsko-mazurskim są wsie bez mieszkańców (pozostała tylko nazwa) czy wsie zanikowe z jednym lub kilkoma zamieszkałymi domami, a bywają wsie o liczbie mieszkańców większej niż niektóre miasteczka. Wsie różnicuje także ich lokalizacja. Rzecz dotyczy dostępności komunikacyjnej, walorów środowiska przyrodniczego, zurbanizowania terenu itp. Obszary wiejskie tradycyjnie kojarzy się jednak z funkcją rolniczą. Jednakże znaczenie tej funkcji dotyczącej produkcji żywności i surowców żywnościowych maleje na rzecz produkcyjnych funkcji nierolniczych (np. surowce energetyczne, pozarolnicza działalność gospodarcza), a zwłaszcza na rzecz funkcji publicznych. Powierzchnia użytków rolnych, a więc przestrzeni wiejskiej wykorzystywanej w realizacji produkcyjnej funkcji rolniczej systematycznie maleje, czyli coraz większa część obszarów wiejskich zajmowana jest przez inne funkcje. Przybywa ludności zamieszkującej obszary wiejskie, a jednocześnie zmniejsza się liczba osób aktywnych zawodowo w rolnictwie. To są tylko wybrane przejawy funkcji obszarów wiejskich i ich zmian.

Typologii funkcji obszarów wiejskich można dokonywać według różnorodnych kryteriów. Są to na przykład:

- funkcje naturalne, obejmujące przyrodnicze, krajobrazowe i ekologiczne atrybuty tych obszarów;
- funkcje antropogeniczne generowane przez mieszkańców wsi a związane z osadnictwem, zabudową, infrastrukturą, działalnością gospodarczą, sferą społeczną i kulturową.

Można także mówić o:

- funkcjach komercyjnych, a więc rynkowych, obejmujących nie tylko rynki produktów rolnych, ale także różnorodnych usług, produktów i zjawisk kulturowych, wypoczynku, kontaktu z przyrodą itd.;
- funkcjach niekomercyjnych, dotyczących samozaopatrzenia produkcyjnego i konsumpcyjnego, ale także funkcjach przestrzeni publicznej wpływających na doznania estetyczne, zaspokajających potrzeby komunikacyjne.

W syntetycznym ujęciu wyróżnić można następujące funkcje obszarów wiejskich (Wilkin 2005):

- funkcje gospodarcze, zarówno komercyjne jak i niekomercyjne, dotyczące nie tylko produkcji rolniczej, ale także innej, coraz bardziej zróżnicowanej działalności gospodarczej realizowanej na tych obszarach;
- funkcje przyrodnicze, wynikające z wykorzystywania dóbr przyrody w procesach produkcyjnych i w celach komunalnych (gleba, woda, powietrze, drewno, zwierzęta, zioła itd.);
- funkcje społeczne, związane z szeroko rozumianymi warunkami życia ludności zamieszkującej obszary wiejskie, a dotyczących zaspokojenia potrzeb bytowych, oświatowych, kulturowych, zdrowotnych, politycznych i innych;

- funkcje kulturowe związane z kultywowaniem i rozwijaniem wiejskich tradycji kulturowych stanowiących istotę tożsamości lokalnej, regionalnej i krajowej.

Uogólnionej identyfikacji oraz systematyki funkcji kulturowych rolnictwa i wsi dokonała m.in. M. Błąd (2010), wyliczając funkcje dotyczące:

- utrzymania i konserwacji krajobrazu,
- architektury (sposób zabudowy, budynki i budowle, konstrukcja itp.),
- rolniczej działalności produkcyjnej (np. bioróżnorodność, lesistość, sadownictwo),
- tradycji kulinarnych (tradycyjne produkty, zwyczaje żywieniowe),
- pozarolniczej wytwórczości wiejskiej (wyroby i stroje ludowe, rękodzieło, rzemiosło),
- obrzędów i twórczości ludowej.

Podobnie szczegółowej specyfikacji można dokonywać w odniesieniu do pozostałych funkcji obszarów wiejskich.

Funkcje obszarów wiejskich można także rozpatrywać z punktu widzenia rodzaju dostarczanych przez nie dóbr, a tym samym rodzaju zaspokajanych przez nie potrzeb. J. Wilkin (2010) wyróżnia następujące rodzaje dóbr publicznych i merytorycznych dostarczanych przez rolnictwo:

- dobra środowiskowe – bioróżnorodność, pejzaż wiejski, jakość gleb, stosunki wodne;
- dobra ekonomiczne – bezpieczeństwo żywnościowe i żywności, bezpieczeństwo energetyczne;
- dobra społeczno-kulturowe – żywotność ekonomiczna i społeczna wsi, wzbogacanie kultury narodowej, kształtowanie tożsamości lokalnej, regionalnej i kulturowej.

Pomiędzy poszczególnymi funkcjami istnieją związki przyczynowo-skutkowe o charakterze synergicznym (np. lepsze środowisko-lepsza jakość życia) lub/i konkurencyjnym. Te ostatnie najwyraźniej ujawniają się między ochroną przyrody a działalnością produkcyjną, wydobywczą i inwestycyjną, zwłaszcza w dziedzinie drogownictwa, hydrotechniki, gospodarki komunalnej. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich wymaga ograniczenia (eliminacji) występowania czynników konfliktogennych i wspomagania pożądaných efektów kumulatywnych (synergicznych).

Współczesna uogólniona, ujęta obrazowo, klasyfikacja funkcji obszarów wiejskich obejmuje (Wilkin 2010):

- funkcje zielone, dotyczące gospodarowania zasobami ziemi, chowu zwierząt, bioróżnorodności, ekologii odnoszącej się do roślin i zwierząt,
- funkcje błękitne, związane z wykorzystywaniem zasobów wodnych, zapobieganie powodziom i zanikowi wód, wytwarzaniem energii wodnej i wiatrowej;
- funkcje żółte, dotyczące spójności i żywotności obszarów wiejskich, warunków życia, zaspokojenia potrzeb społecznych i kulturowych;
- funkcje białe, dotyczące bezpieczeństwa żywnościowego.

Można by zapewne dokonywać klasyfikacji funkcji obszarów wiejskich według innych, nie uwzględnionych wcześniej kryteriów. Ta mnogość kryteriów wynika z różnorodności funkcji pełnionych przez obszary wiejskie. Są to na przykład funkcje wewnętrzne, odnoszące się do samych obszarów wiejskich, ale także funkcje zewnętrzne, pełnione przez te obszary na rzecz bliższego i dalszego otoczenia gospodarczego i społecznego. Wymienione funkcje występują w czasowo i obszarowo zróżnicowanych proporcjach i zależnościach. Dla przykładu, inne jest znaczenie funkcji pozaprodukcyjnych w terenach przyrodniczo atrakcyjnych, do których należy region warmińsko-mazurski, a inne w terenach zurbanizowanych. Między tymi funkcjami istnieją różnorodne powiązania o charakterze ograniczającym bądź wspomagającym. Realizacja tych funkcji ma swoje skutki w postaci kształtowania warunków życia i pracy, stanu środowiska przyrodniczego, struktury gospodarczej i społecznej, sieci osiedlowej, infrastruktury technicznej i społecznej.

Syntetyczne ujęcie funkcji obszarów wiejskich stanowi przedmiot wielu analiz ekonomicznych i socjologicznych (Falkowski 2010). Jednakże problemy metodyczne związane z doбором kryteriów oceny i miar ich spełnienia w ujęciu zagregowanym powodują, że często są to analizy dotyczące jedynie poszczególnych funkcji lub wybranych aspektów postrzegania tych funkcji. Cenne zatem są próby doskonalenia metodologii badań dotyczących syntetycznych ujęć funkcji obszarów wiejskich (np. Zawalińska 2010).

Rozwój obszarów wiejskich

Jak nie można funkcji obszarów wiejskich odnosić jedynie do funkcji produkcyjnej, tak rozwoju tych obszarów nie można postrzegać wyłącznie w kontekście gospodarczym. Rozwój gospodarczy ma wprawdzie rozległe implikacje odnoszące się do pozostałych funkcji obszarów wiejskich, jednak rozpatrywany oddzielnie nie odzwierciedla rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu holistycznym. Rozwój tych obszarów ma także swoje trudne do identyfikacji powiązania z otoczeniem, czyli z poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego kraju, i nie tylko. Na tempo i kierunki rozwoju obszarów wiejskich wpływa złożony splot wielu czynników, w tym (Niedzielski E., Rzeszutek J. 2010):

- uwarunkowania historyczne i kulturowe, które ukształtowały między innymi strukturę obszarową gospodarstw, sieć osiedleńczą, architekturę wiejską, stosunek do tradycji i wprowadzania zmian itp.;
- czynniki polityczne, co wyraźnie widać po zmianie systemu politycznego w naszym kraju, wpływie krajowej i wspólnej europejskiej polityki rolnej;
- zmiany technologiczne i produkcyjne związane ze stosowaniem środków chemicznych, mechanizacją i informatyzacją procesów, postępowaniem biologicznym, zmianą procesów wytwórczych;
- czynniki przyrodnicze związane z jakością i rolą środowiska naturalnego oraz czynniki geograficzne dotyczące lokalizacji przestrzennej, cech krajo-brazu, ukształtowania terenu;

- czynniki społeczne i demograficzne dotyczące gęstości zaludnienia, struktury zawodowej, poziomu wykształcenia, poziomu życia.

Sumaryczne oddziaływanie tych czynników, zróżnicowanych przestrzennie co do roli i siły wpływu, powoduje zróżnicowanie poziomu rozwoju w odniesieniu do krajów, regionów i środowisk lokalnych. Różnice te wynikają z przyczyn naturalnych (przyrodniczych, geograficznych, historycznych), ale często mają charakter dysonansów, będących następstwem oddziaływania czynników antropogenicznych.

Rozwój obszarów wiejskich wyraża się nie tylko we wzroście ilości dóbr i usług zaspokajających potrzeby mieszkańców tych terenów, ale także w zmianach ilościowych i jakościowych dotyczących:

- wzrostu poziomu dochodów, związanego z modelem konsumpcji i jakością życia;
- przekształceń strukturalnych w gospodarce, infrastrukturze i przestrzeni, powiązanych z rozwojem pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi, a tym samym ze strukturą zawodową ludności wiejskiej, bioróżnorodnością, zachowaniem walorów krajobrazu;
- przeciwdziałania marginalizacji gospodarczej i społecznej oraz depopulacji terenów wiejskich;
- rozwoju technicznego i technologicznego dotyczącego procesów wytwórczych, ale także gospodarstw domowych, w tym dostępu do technologii informatycznych, dostępu do usług publicznych, stosowania nowoczesnych technologii produkcyjnych.

Ocena spełnienia oczekiwań odnośnie stopnia realizacji wymienionych celów rozwoju ma charakter względny. Inne są – dla przykładu – wymagania i oczekiwania producentów żywności tradycyjnej czy rolnictwa ekologicznego, a inne rolnictwa przemysłowego, inne w regionach typowo rolniczych itp. Rozwój ten należy więc odnosić do dominującej funkcji terenu, uwzględniając jednak jej współzależność z pozostałymi funkcjami. Odnieść to można do koncepcji tzw. „rynków zakorzenionych” (Jasiński i in. 2014). Dotyczy to terenów, gdzie występuje szczególnie rodzaj czynnika (produktu, umiejętności mieszkańców, krajobrazu, aktywności), który może stać się podstawową funkcją terenu i jego rozwoju. Czynniki te mogą mieć swoje źródło w naturalnych lub stymulowanych zewnętrznie procesach. Ten wyróżniony i doceniony zasób właściwie wykorzystany może stać się podstawą rozwoju danego obszaru, wpływając na wszystkie jego funkcje.

Oceny poziomu rozwoju obszarów wiejskich można dokonywać, odnosząc się do poszczególnych, wymienionych wcześniej, wyznaczników tego rozwoju. Trudno jednak o zagregowaną ocenę w skali lokalnej, jakiej w skali krajowej i regionalnej dokonuje się na przykład na podstawie wartości produktu krajowego brutto. Ogólnie rozwój ten wyraża się w poprawie dobrostanu życia na danym obszarze, na co wpływają czynniki o charakterze:

- rzeczowym, odnoszącym się do rozwoju gospodarczego (związanego z liczbą oraz strukturą branżową i wielkością podmiotów gospodarczych), wyposażenia terenu w infrastrukturę techniczną, dostępności miejsc pracy;

- instytucjonalnym, dotyczącym liczby i struktury instytucji publicznych, organizacji pozarządowych i sprawności ich działania, oraz infrastruktury społecznej;
- organizacyjnym, wyrażającym się w sprawności funkcjonowania rynków, instytucji i infrastruktury, sprawności zarządzania, aktywności obywatelskiej, komunikacji i obiegu informacji.

Rozwój zrównoważony, oznaczający trudną do uzyskania komplementarność poszczególnych funkcji obszarów wiejskich, wyraża się w jednoczesnym spełnieniu kryteriów ładu ekonomicznego, społecznego i środowiskowego. Spójności wewnętrznej tych poszczególnych sfer funkcjonowania obszarów wiejskich musi towarzyszyć równowaga między tymi sferami, bowiem w jakichkolwiek działaniach rozwojowych zawsze występuje czynnik w minimum ograniczający możliwość wykorzystania pozostałych czynników, limitujący intensywność celów rozwojowych. Problem w tym, by zachowując równowagę funkcji gospodarczych, społecznych i środowiskowych, nie tworzyć lub nie potęgować ograniczeń rozwoju już istniejących.

Zmiany funkcji obszarów wiejskich

Zmiany ilościowe i jakościowe wewnątrz poszczególnych funkcji obszarów wiejskich oraz relacji między nimi nabrały istotnego przyspieszenia po transformacji systemowej w naszym kraju, zwłaszcza po przystąpieniu Polski do wspólnoty europejskiej. Skala i zakres zmian na obszarach wiejskich są zróżnicowane przestrzennie, a także w odniesieniu do poszczególnych funkcji. Różna jest także wyrazistość tych zmian. Wielofunkcyjność obszarów wiejskich rozpatrywana w kontekście ich rozwoju jest następstwem zgodności wielofunkcyjnego rozwoju gospodarstwa, rolnictwa i obszarów wiejskich jako całości w powiązaniu z koncepcją zrównoważonego rozwoju kraju. Obszary wiejskie zajmują ponad 90% powierzchni kraju, a rolnictwo użytkuje tylko około 60% jego powierzchni, zatem rozwój tych obszarów to nie tylko rozwój rolnictwa (Wilkin 2010). Funkcje gospodarcze, a szerzej – funkcje ekonomiczne obszarów wiejskich nie dotyczą bynajmniej jedynie produkcji rolniczej, leśnej czy rybackiej. Wyraźnie zwiększa się różnorodność działalności gospodarczej realizowanej na obszarach wiejskich, przy dużym przestrzennym zróżnicowaniu tych funkcji. Wprawdzie udział rolnictwa w zatrudnieniu i w wytwarzaniu produktu krajowego od lat systematycznie maleje, jednak nie oznacza to zaniku tej funkcji. W rezultacie zmian technologicznych i postępu biologicznego tendencje te widoczne są również w Polsce. Dotyczy to zwłaszcza udziału rolnictwa w wytwarzaniu PKB (3,5% w roku 2012). Wolniej zmiany zachodzą w zatrudnieniu, głównie ze względu na wysoki poziom bezrobocia ukrytego, co jest w dużej mierze następstwem ogólnej sytuacji na rynku pracy. Rozwój pozarolniczej przedsiębiorczości gospodarczej, mimo wielu programów i politycznych deklaracji jego wspierania, napotyka na różnorodne bariery, w tym wynikające z ograniczonej siły nabywczej i rozproszenia miejscowych rynków jako pochodnej niskich dochodów ludności wiejskiej.

W regionach o rozdrobnionej strukturze obszarowej gospodarstw, duża część z nich pełni funkcję socjalną (samozaopatrzenia) i ma bardzo ograniczone kontakty rynkowe, zarówno po stronie zaopatrzenia (brak nakładów inwestycyjnych, ograniczona konsumpcja), jak i zbytu (sprzedaż targowiskowa lub przydrożna). O rozmiarach produkcji rolniczej decyduje więc tylko część (około jednej dziesiątej) ogólnej liczby gospodarstw. Funkcja rolnicza obszarów wiejskich spełnia ważną rolę w regionach słabo zurbanizowanych, o dużym udziale gospodarstw wielkoobszarowych, do których należy także województwo warmińsko-mazurskie. Wysoka efektywność tych gospodarstw wiąże się z wysoką wydajnością pracy, co zmniejsza popyt na pracę. Dla przykładu, zatrudnienie w gospodarstwach państwowych 25 lat temu wynosiło 14-15 osób/100 ha użytków rolnych, a w gospodarstwach powstałych na tych zasobach wynosi 2-3 osoby/100 ha.

Na obszarach wiejskich następuje proces dezagraryzacji struktury zatrudnienia, co wyraża się zmniejszaniem się odsetka osób pracujących w rolnictwie (12,1% na koniec 2013 r.). Przy ogólnym wzroście liczby ludności wiejskiej, zatrudnienie w samym rolnictwie maleje. W roku 2013 spośród mieszkańców wsi 1,77 mln pracowało w rolnictwie (w roku 2003 było to 2,3 mln), a poza rolnictwem 4,3 mln osób (w roku 2003 – 2,9 mln) (Raport... 2014). Zmniejszeniu się liczby osób bezpośrednio zatrudnionych w rolnictwie towarzyszy wzrost zatrudnienia w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych, co jest następstwem szybszego ubytku zasobów ziemi niż zasobów pracy i zwiększania rozmiarów bezrobocia ukrytego. Zjawisko to jest następstwem niedoboru pozarolniczych miejsc pracy na obszarach wiejskich i poza nimi. Jest to zapewne powodem migracji ze wsi do miast i migracji zagranicznych, zwłaszcza ludzi młodych w wieku 25-29 lat, wchodzących na rynek pracy. Malejąca rola rolnictwa na obszarach wiejskich widoczna jest nie tylko w zagospodarowaniu zasobów pracy, ale także zasobów ziemi. W latach 1989-2012 z użytkowania rolniczego ubyło około 3,9 mln ha użytków rolnych (Raport... 2014; Dzun, Musiał 2013). Niemała część użytków rolnych jest ugorowana lub odłogowana, zmieniała swą funkcję (np. samozalesienia), lub jest pozornie uprawiana jedynie dla spełnienia wymogów uzyskania dopłat unijnych. Malejące zapotrzebowanie na ziemię jako środka produkcji spowodowane jest upowszechnieniem wysoko wydajnych technologii, charakterystycznych dla rolnictwa industrialnego, które często jest w konflikcie z funkcjami naturalnymi (środowiskowymi) obszarów wiejskich. Chodzi nie tylko o dobrostan zwierząt, monokulturowość upraw czy negatywny ekologiczny i zdrowotny wpływ chemizacji, ale także o negatywne skutki dla krajobrazu, stanu wód, bioróżnorodności.

Na funkcje obszarów wiejskich wpływają zmiany cywilizacyjne i kulturowe. Te pierwsze dotyczą materialnych, organizacyjnych i instytucjonalnych warunków życia, drugie zaś celów i wartości realizowanych w życiu. Oczywiście zachodzące na wsi zmiany w tym zakresie są w dużej mierze pochodną zmian w skali ogólnospołecznej. W skali krajowej, ale także ogólnoeuropejskiej, upowszechnia się postrzeganie wsi nie tylko jako sfery produkcyjnej, ale przestrze-

ni kreowania odmienności kulturowej, możliwości spotkania z naturą, a zarazem kupienia i konsumpcyjnego skolonizowania (Sulima, Podgórska 2014). Popularne staje się przenoszenie z miast na wieś. Już obecnie w populacji wiejskiej zamieszkuje około 8% przybyszów z miast, a około 4% mieszkańców miast chciałoby się na wieś przeprowadzić (Raport „Polska wieś 2014”). Jest to narastające zjawisko dwudomowych rodzin czy podwójnych adresów okresowych mieszkańców wsi i miast, często od siebie bardzo odległych (Heffner 2012). Nasilenie tego procesu widoczne jest we wsiach województwa warmińsko-mazurskiego i nie tylko, gdzie przybywa domów, których właściciele, często z odległych miast, okresowo zamieszkują, korzystając z kontaktu z wiejskością i przyrodą. Liczne są także przykłady stałej migracji mieszkańców miast na wieś, zwłaszcza w gminach sąsiadujących z miastami. W efekcie styl życia miasta i wsi unifikuje się. To mieszanie się ludności miast i wsi, zmiana celów i sposobów życia zmienia także rozmiary i strukturę popytu na dobra rynkowe (funkcja gospodarcza), ale również rekreacyjne, kulturowe, edukacyjne, przyrodnicze, poznawcze i inne. Przykładem może być rozwój turystyki wiejskiej czy agroturystyki, która ma charakter sprzedaży usług, ale jednocześnie umożliwia zaspokojenie potrzeb niematerialnych, przy czym ich zaspokojenie także może być przedmiotem transakcji rynkowych: np. poznawanie folkloru przy okazji różnorodnych imprez kulturalnych (na których też się zarabia), organizacja targów „rękodzieło”, rekonstrukcje historyczne, tworzenie wsi tematycznych, tworzenie ogrodów botanicznych lub zoologicznych, organizowanie wycieczek krajoznawczych. Wielofunkcyjny charakter mają także usługi oferowane przez ośrodki wypoczynkowe umiejscowione na wsi, hotele z funkcjami dodatkowymi (spa, basen, korty, imprezy tematyczne itp.).

Realizacja funkcji społecznych na obszarach wiejskich związana jest z zaspokajaniem potrzeb miejscowej ludności, ale jest także wymuszana przez ludność korzystającą z zasobów i walorów tych obszarów. Dotyczy to dostępu do usług infrastruktury społecznej oraz doznawania korzystnych wrażeń z kontaktów z przestrzenią przyrodniczą i jej zagospodarowaniem oraz ze środowiskiem społecznym.

Podobnie rzecz się ma z funkcją środowiskową, na realizację której większy wpływ wywiera jednak otoczenie obszarów wiejskich niż sami mieszkańcy wsi. Wymagania ogólnospołeczne i presja opinii społecznej często jeszcze wymuszają na mieszkańcach obszarów wiejskich zachowania nie szkodzące środowisku naturalnemu. Upowszechnienie sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, usprawnienie gospodarki odpadami, zaostrenie wymagań dotyczących stosowania środków chemicznych, sprzyja utrzymaniu jakości środowiska naturalnego lub jego poprawie. Podobną rolę, acz nie zamierzoną, pełni wzrost zalesienia obszarów wiejskich na skutek przejęcia przez lasy państwowe części gruntów popegeerowskich, odłogowania części tych gruntów i ich samozalesienia.

Podsumowanie

Głównym wyznacznikiem współczesności jest zapewne powszechna zmienność, która dotyczy różnych aspektów rzeczywistości, także funkcji obszarów wiejskich. Wyraża się to w zmianie znaczenia poszczególnych funkcji i proporcji między nimi, ale również dezaktualizacji niektórych rozwiązań związanych z nimi, z jednoczesnym pojawianiem się nowych aspektów funkcjonowania obszarów wiejskich. Zmiana priorytetów w życiu społeczno-gospodarczym skutkuje także zmianami w oczekiwaniach dotyczących funkcji pełnionych przez obszary wiejskie. Szczególnie intensywne zmiany zachodzące na tych obszarach w Polsce są między innymi następstwem członkostwa w Unii Europejskiej i realizowania wspólnej polityki rolnej. Zmiany te wyrażają się między innymi w:

- ograniczaniu roli rolnictwa – malejący udział rolnictwa w wytwarzaniu PKB i w zatrudnieniu, zmniejszanie się powierzchni użytków rolnych i liczby gospodarstw;
- coraz większej roli pozarolniczej działalności gospodarczej – wzrost zalesienia i funkcji związanych z leśnictwem, rozwój agroturystyki, rozwój wytwórczości ludowej i wykorzystania miejscowych surowców;
- rosnącym znaczeniu funkcji środowiskowej – wzrost świadomości ekologicznej, troska o bioróżnorodność, architekturę krajobrazu, poprawa jakości środowiska naturalnego (gleba, woda, powietrze);
- wzrastającym znaczeniu funkcji społecznych i kulturowych – rozwój osadnictwa na wsi, rozwój infrastruktury technicznej i społecznej, większa aktywność społeczności lokalnych.

Uogólniona oceny zmian funkcji obszarów wiejskich zaciera zróżnicowanie tendencji odnoszących się do szczegółowych odmienności przestrzennych i funkcjonalnych. Dla przykładu, malejącej roli rolnictwa wytwarzającego produkty i surowce żywnościowe towarzyszy rosnąca rola produkcji surowców bioenergetycznych; w ślad za rozwojem turystyki na obszarach wiejskich zwiększają się zagrożenia dla środowiska przyrodniczego, a troska o bioróżnorodność stwarza zagrożenia dla producentów rolnych (np. bobry, dziki) lub rybaków (kormorany). Konflikty pomiędzy funkcjami i w ramach poszczególnych funkcji obszarów wiejskich powinny być eliminowane lub ograniczane poprzez sprawną międzynarodową, krajową i regionalną politykę społeczno-gospodarczą zapewniającą zrównoważony, wielofunkcyjny rozwój tych obszarów z uwzględnieniem ogólnych i lokalnych uwarunkowań. Problem w tym, by ilościowe i jakościowe zmiany zachodzące na obszarach wiejskich spełniały kryteria korzystności w długookresowej perspektywie.

Literatura:

1. Błąd M.: Kulturowe funkcje wsi i rolnictwa [w:] Wielofunkcyjność rolnictwa (red. J. Wilkin). IRWiR PAN, Warszawa 2010, s. 165-180.
2. Dzun W., Musiał W.: Zagospodarowanie ziemi rolniczej w Polsce w okresie przed i po-akcesyjnym w ujęciu regionalnym. *Więś i Rolnictwo*, nr 4, 2013, s. 62-78.
3. Falkowski J.: Wielofunkcyjność rolnictwa – kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne [w:] Wielofunkcyjność rolnictwa (red. J. Wilkin). IRWiR PAN, Warszawa 2010, s. 53-72.
4. Halamska M.: Nowa gospodarka wiejska. Socjologiczna konceptualizacja i próba analizy zjawiska w Polsce [w:] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce* (red. A. Rosner). IRWiR PAN, Warszawa 2012, s. 13-38.
5. Heffner K.: Ewolucja funkcji w zagospodarowaniu przestrzeni wiejskiej w Polsce [w:] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce* (red. Rosner A.). IRWiR PAN, Warszawa 2012, s. 39-60.
6. Jasiński J., Michalska S., Śpiewak R.: Rynki zakorzenione – koncepcja uruchomienia mechanizmów lokalnego rozwoju. *Więś i Rolnictwo*, nr 3, 2014, s. 105-124.
7. Niedzielski E., Rzeszutek J.: Rozwój obszarów wiejskich na terenach popegeerowskich. *Roczniki Naukowe SERiA*, t. XII, z. 5, 2010, s. 146-152.
8. Raport o stanie wsi. *Polska wieś 2014*. Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2014.
9. Sulima R., Podgórska J.: Bocian w słoiku. *Polityka* nr 46, 2014.
10. Wilkin J.: Wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich. *Nowe Życie Gospodarcze*. Dodatek specjalny. Listopad 2007, nr 5, 2007.
11. Zawałińska K.: Wielofunkcyjność rolnictwa w ujęciu modelowym [w:] *Wielofunkcyjność rolnictwa* (red. J. Wilkin). IRWiR PAN Warszawa 2010, s. 73-92.

EUGENIUSZ NIEDZIELSKI

University of Warmia and Mazury
Olsztyn

FUNCTIONS OF RURAL AREAS AND THEIR DEVELOPMENT

Summary

The article contains an overview of rural areas' functions according to different criteria and an analysis of changes of these functions in the context of rural areas' development. Declining role of agriculture with the growing role of other economic functions in these areas is accompanied by the growing importance of social and environmental functions. This is reflected, *inter alia*, in the development of settlements in rural areas, increasing ecological awareness, for the sake of landscaping and biodiversity, and in the development of technical and social infrastructure and the activity of local communities.

Słowa kluczowe: funkcje obszarów wiejskich, funkcje gospodarcze, zalesienie, pozarolnicza działalność gospodarcza, funkcja środowiskowa, bioróżnorodność, funkcje społeczne i kulturowe, zmiany ilościowe i jakościowe, rozwój

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 21.05.2015.